

Ο ΕΝΑΡΜΟΝΙΟΣ ΝΟΥΣ ΣΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ

Νοῦς, Περιχώρησις, Ομοιομέρεια, Σπέρματα – Χρήματα.

Ησαΐας Κυρ. Τσιτόγλου

Δρ Φιλοσοφίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
issaiastsil3689@hotmail.gr

Περίληψη

Στις απαρχές της ελληνικής φιλοσοφικής διανόησης παρατηρείται ότι οι στοχαστές ασχολούνται με την φύση και τις μεταβολές που υφίσταται διαρκώς. Το θέμα όμως που εμπεριστατωμένα τους απασχόλησε κυρίως ήταν οι τρόποι που διέπουν τις μεταβολές αυτές, οι νόμοι που κατά περίπτωση συνυπάρχουν των μεταβολών αυτών και τα αποτελέσματα τους. Στο φιλοσοφικό αναξαγόρειο κοσμικό γίγνεσθαι φαίνεται ότι δεν υπάρχει αρχή και τέλος, ο *Νοῦς* είναι ο κυρίαρχος των πάντων, άπειρος και αιώνιος¹. Ήταν, είναι και θα είναι μέτοχος σε όλη την δημιουργία. Είναι αυτοκυβέρνητος με δικούς του νόμους, δεν αναμειγνύεται: *αυτοκράτορα ... και ουθενί μεμειγμένον*² αναφέρει ο Πλάτων στον *Κρατύλο* και η ύπαρξίς του είναι αυτόνομη, διαθέτοντας άπειρη ισχύ, συνεπώς δεν επιδέχεται καμία πρόσμειξη από οποιαδήποτε υλικό ον, άρα είναι ον *λεπτότατον πάντων και καθαρότατον*. Είναι παντογνώστης και παντοδύναμος, διότι μόνο έτσι εκκινώντας από αυτόν η πρώτη κίνηση, η πρώτη ώθησης και περιδίνησης είναι δυνατόν να ρυθμιστούν αρμονικά όλες οι κινήσεις των δημιουργούμενων όντων. Προσδίδοντας τέλειες ιδιότητες (*λεπτότατον πάντων και καθαρότατον*)³ στον *Νοῦν*, ο Αναξαγόρας

¹ Lesky, A. (5η, 2001). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Α/φων Κυριακίδη, σ.471: «Μόνο ο "Νοῦς" υπάρχει ξεχωρισμένος και ασύμμεικτος, αυτεξούσιος και απεριόριστος· αυτός δημιούργησε εκείνη την περιστροφική κίνηση, που οδήγησε στην γένεση όλων των πραγμάτων, και η ικανότητα του να σκέφτεται το ξεχώρισμα τους είναι συγχρόνως και η δύναμη να το πραγματοποιεί».

² Πλάτων, *Κρατύλος*. 413 c 5, (2003).(εισ. μφ., σγλ. Κεντρωτής, Γ.), Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σσ.268 - 269: «...είναι δε το δίκαιον ό λέγει Αναξαγόρας νοῦν είναι τούτο· αυτοκράτορα γάρ αυτόν όντα και ουθενί μεμειγμένον πάντα φησίν αυτόν κοσμείν τα πράγματα διά πάντων ίόντα»-(...ότι το δίκαιο είν' εκείνο που λέει ο Αναξαγόρας... ο νοῦς δηλαδή... διότι αυτοκράτωρ όπως είναι, και μη αναμειγνύόμενος με τίποτα κοσμεί και κανονίζει και ρυθμίζει τον κόσμο περνώντας μέσα από όλα τα πράγματα).

³ Liddell, H.- Scott, R., (γγ). *Μέγα Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, (μφ. Μόσχου, Ξ.) Αθήναι, τ. Β', εκδ. Ι. Σιδέρης, σσ.557-558, στο λήμμα καθαρός, μεταξύ άλλων αναφέρεται ως τέλειος, άμωμος, ανεπίληπτος και Σταματάκου, Ι.(1994). *Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, σσ. 480-481, στο λήμμα καθαρός αναφέρονται μεταξύ άλλων τα εξής: τέλειος, πλήρης, αγνός, αμόλυντος κ.α.

έμμεσα δέχεται την θειότητα του, βέβαια αυτό δεν φαίνεται ξεκάθαρα, στα σωζόμενα αποσπάσματα, αλλά είναι εμφανής η φιλοσοφική προσέγγιση που υιοθετεί για το θέμα αυτό, σε συνδυασμό με τις κρατούσες κοινωνικές, πολιτικές, ιερατικές και θρησκευτικές συνθήκες του πέμπτου αιώνας π.Χ.

Σπέρματα ή χρήματα είναι πρώτες άπειρες αρχές που απαρτίζουν το αρχικό ελάχιστο μείγμα. Υπό την μοναδική επενέργεια του Νοῦ, το αρχικό μείγμα οδεύει προς την άπειρη πολλαπλότητα του κοσμικού γίνεσθαι. Δεν υπάρχει γιαυτόν γένεση και θάνατος, μόνο συστολή και διαστολή των *χρημάτων* που υφίστανται, λόγω της διαρκούς αναδημιουργίας των. Υποστηρίζει ότι η ύλη είναι άπειρη, είτε στην πολλαπλότητα, είτε στην ετερότητα της, βρίσκεται σε μια διαρκή αμφίδρομη μεταβολική δραστηριότητα, διότι δίδασκε ότι και το ελαχιστότατο υλικό μόριο είναι *σύνθετον*. Δεν πιστεύει στην ύπαρξη του κενού, όπως πίστευαν οι ατομικοί φιλόσοφοι Λεύκιππος και Δημόκριτος. Πράγματι είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι ερευνώντας την διδασκαλία του Αναξαγόρα, μια πρωτότυπη και ρηξικέλευθη ερευνητική προσπάθεια, συμπεραίνεται ότι υπήρξε αναμφίβολα ένας ερευνητής του ουρανού κόσμου παρακάμπτοντας τις περισσότερες φορές *μύθους και δοξασίες*. Δίκαια λοιπόν ο Αναξαγόρας προσφωνούνταν ο *ΝΟΥΣ* στην αρχαιότητα, διότι ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο αυτό, ως πρωταρχικό αίτιο του κοσμικού γίνεσθαι.

The Harmonius Intellect In Anaxagora's Philosophy

Abstract

At the beginning of the Greek philosophical process it is observed that the thinkers try to comprehend Nature and its constant changes. Actually, the issue which they focus on mainly, and in full detail, is the ways these changes occur, the laws which either co-exist with or result from these changes. In Anaxagora's philosophy, there seems to be no beginning and no end in the development of the universe; the Intellect is the infinite and everlasting ruler of everything. It has been, and will always be, utmost contributory part of all creation. The Intellect is self-governed by its own rules and does not mingle with anything else, as Plato says in "*Cratylus*". The Intellect has autonomous existence and immense power, being almighty, therefore it is not susceptible to any mixing with any material being; it is "*the acutest and clearest of all*". The Intellect is omniscient and omnipotent. The initial motion, the first impulse and spinning emerge through the intellect; only in this way is it possible for all movements of the newly-created being to be regulated harmoniously. Contrary to the prevailing belief of his contemporaries, Anaxagoras says that the sun is not a

got a got but just one of the heavenly bodies, executing a specific function in the universe. By, giving the Intellect the qualities of perfection, Anaxagoras actually implies its being godlike. This may not appear so clearly in the remaining fragments of his work, but his philosophical approach on this issue is quite obvious, especially in comparison with the prevalent social, priestly and religious conditions of the fifth century b.C.

Keywords: Intellect, Perichorisis, **Similarity-Sameness, sperms.**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Αναξαγόρας ήταν Ίωνας φιλόσοφος από τις Κλαζομενές, μια πόλη κοντά στην Σμύρνη γεννήθηκε το έτος 500 π.Χ. καταγόταν από πλούσια οικογένεια και από τα χρόνια της όψιμης νεότητας του ασχολήθηκε με την παρατήρηση και μελέτη των τεκταινομένων στο ουράνιο και συμπαντικό γίγνεσθαι. Φέρεται ότι εμπνεύστηκε κάποιου είδους τεχνικής παρατήρησης των άστρων και πλανητών στο όρος Μίμαντας, από όπου παρατηρούσε τον ουράνιο κόσμο και αφιερώνεται στην μελέτη τους. Τόσο πολύ αγαπούσε την μελέτη και την παρατήρηση των αστερών και πλανητών και γενικότερα της αστρονομίας, ώστε όταν κάποιος τον κατηγορήσει ότι δεν ασχολείται με την πλούσια πατρική γη και περιουσία, αυτός ανταπάντησε δείχνοντας τον ουρανό, ότι έχει αφιερωθεί δηλ. στην πνευματική και πατρογονική μελέτη, εννοώντας ότι αυτός, ο ουρανός, είναι η πραγματική πατρική περιουσία⁴. Ανήσυχο και δημιουργικό πνεύμα δημιούργησε νέους ατραπούς στη φιλοσοφία και στην επιστημονική έρευνα, ειδικά στην εξερεύνηση και διατύπωση καινοτόμων ιδεών για την εποχή του, αλλά και για την σύγχρονη εποχή. Πράγματι είναι άξιο θαυμασμού και περαιτέρω μελέτης το καινοφανές ερευνητικό του έργο, διότι ο Κλαζομένιος στοχαστής ήταν προσεκτικός και επιμελής παρατηρητής των σωμάτων του ουρανού που προσπαθούσε να επεξηγήσει τις παρατηρήσεις του όχι με μυθολογικό ή θρησκευτικό τρόπο, αλλά διαμέσου του ορθού επιστημονικού

⁴ Diels, H.- Kranz, W,(2007). *ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ, Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τ.Β', μφ. Κύρκος, Β., (φιολολ.. εποπ. Χριστοδούλου, Γ. Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, σ.18, DK 1. Διογένης, Λαέρτιος,: «αιτιαθείς γάρ υπ' αυτών ως αμελών "τι σὺν, ἔφη, οὐχ υμεῖς ἐπιμελείσθαι;" και τέλος ἀπέστη και περί την των φυσικών θεωρίαν ἢν ου φροντίζων των πολιτικών, ὅτε και προς τον ειπόντα "οὐδέν σοι μέλοι της πατρίδος" "εὐφήμοι, ἔφη, εμοί γάρ και σφόδρα μέλοι της πατρίδος" δείξας τον ουρανόν», (ὅταν αυτοί τον κατηγορήσαν πως την παραμελεί τους εἶπε: «Γιατί, λοιπόν, δεν την φροντίζετε εσείς»; Τελικά ἀποσύρθηκε ἀπό την περιουσία του και ἀφοσιώθηκε στην έρευνα της φύσεως, χωρίς να ενδιαφέρεται για τα κοινά. Ἐτσι κάποτε σε κάποιον που του εἶπε «δεν δείχνεις κανένα ενδιαφέρον για τη πατρογονική γη», ἀπάντησε: «Μη με προσβάλλεις! Ενδιαφέρομαι και πολύ μάλιστα για την πατρογονική γη», και του ἔδειξε τον ουρανό), στο εξής DK ὁ.π., σ.

συλλογισμού⁵. Τα αποτελέσματα των ερευνών του διέγνωναν νέες οδούς στην επιστημονική έρευνα των ουράνιων φαινομένων, διεργασιών και αλληλεπιδράσεων. Ήταν περίπου σαράντα χρονών το έτος 462 π.Χ. όταν ήρθε στην Αθήνα, όπου παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, αστρονομίας και φυσικής. Όταν ολοκληρώθηκε ο κύκλος των σπουδών του παρέδιδε μαθήματα κοσμολογίας, φιλοσοφίας και αστρονομίας, μεταξύ των μαθητών του ήταν ο Περικλής και ο Ευριπίδης.

Η ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ

Ο Έλληνας Ίων στοχαστής είναι και αυτός από τους πρώτους που διέρχεται από την μυθοπλασία και την αστρολατρεία στο πλαίσιο που αυτό αφορά στην επιστημονική έρευνα, παρατήρηση και τεκμηριωμένη μελέτη. Δίδασκε ότι ο ήλιος δεν είναι θεός, ο θεός Απόλλων, αλλά *μύδρος διάπυρος μεγαλύτερος από τη Πελοπόννησο*⁶. Παρεμφερής ήταν και η θέση των Ορφικών χίλια χρόνια νωρίτερα, όταν χαρακτήριζαν τον Ήλιο, *Πυρρόη, Ήλιε Πυρ*⁷. Αρχικά αυτός ο χαρακτηρισμός του Ήλιου για το μέγεθος του δεν φαίνεται να έχει ειδικό βάρος και επιστημονική βαρύτητα, είναι άξιο προσοχής όμως ότι ο Αναξαγόρας, "κατεβάζει" τον Ήλιο από το *τέθριππο άρμα* του όταν τον προσεγγίζει επιστημονικά, ως κοσμικό μέγεθος, και γι' αυτόν δεν είναι ο θεός Απόλλων, αλλά υλικό ουράνιο σώμα, μέλος του κοσμικού γίγνεσθαι, που επιτελεί συγκεκριμένο αστρονομικό έργο. Αυτές οι επιστημονικές έρευνες, θέσεις και παρατηρήσεις του ήταν εύλογο να δημιουργήσουν έχθρες στην Αθήνα, παραπέμφθηκε σε δίκη, καταλογίζοντας του ασέβεια⁸ προς τους θεούς⁹, γεγονός που αναφέρεται και στην *Απολογία* του Σωκράτους¹⁰. Αφού σώθηκε – όπως

⁵ Βλαστός, Γ. (1993) «Η φυσική του Αναξαγόρα», στο *Οι Προσωκρατικοί*, Συλλογή κριτικών δοκιμίων, (τ.Β', μτφ. Τσιγκάνου, Γ., Γιανναδάκης, Ν., Μοσχονάς, Σ., Τζαβάρας, Γ., επιμ. Μουρελάτος, Αλέξανδρος. – Φοίβος.). Αθήνα, εκδ. εκπ. 'Κωστέα – Γείτονα'', σ. 607.

⁶ DK 2. Λεξικό. Σούδας, *ό.π.*, σσ. 18-19: «Αναξαγόρας... διάπυρον τουτέστι πύρινον λίθον» και DK 42, Ιππόλυτος, *Κατά πασών αιρέσεων έλεγχος*, 18,1,*ό.π.*, σ.41: «υπερέχειν δε τον ήλιον μεγέθει Πελοπόννησον...».

⁷ DK 21. «Από τις πινακίδες των Θουρίων», 3, *ό.π.*, σσ.70-71: «πρωτογόνω Γη ματρί έφη Κυβελήα Κόρρα - ...Δήμητρος ...πανόπτα Ζεῦ - Ήλιε Πυρ διά πάντ' άστη νίσειαι, ότε Νίκαις...», (Στην πρωτογεννημένη μητέρα Γη είπε η κόρη Κυβέλη -...της Δήμητρας ...Δία Πανεπόπτη...- Ήλιε Φωτιά που ταξιδεύεις σε όλες τις πόλεις των ανθρώπων...).

⁸ Πλούταρχος, *Περικλής* 32: «Εισαγγέλεσθαι τους τα θεία μη νομίζοντας ή λόγους περί μεταρσίων διδάσκοντας» - (διαπράττουν αδικήμα και πρέπει να διώκονται οι άθεοι, και όσοι εξελίσσουν θεωρίες για αστρονομικά θέματα).

⁹ DK 17a. Διόδωρος. Σικελιώτης, XII 39 (επί άρχοντος Ευθυδήμου 431 π.Χ.) *ό.π.*, σ.27: «προς δε τούτοις Αναξαγόραν τον σοφιστήν διδάσκαλον όντα Περικλέους ως ασεβούντα εις τους θεούς εσυκοφάντουν».

¹⁰ Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, 26 d 3-8: «Μα Δί', ώ άνδρες δικασταί, επει τον μέν ήλιον λίθον φησίν είναι, την δε σελήνην γην. Αναξαγόρου οίει κατηγορείν, ώ φίλε Μέλητε; Και ούτω

λέγεται μετά από την παρέμβαση του Περικλή- πήγε στην Λάμψακο και εκεί συνέχισε την διδασκαλία του. Οι Λαμψακηνοί τον υποδέχτηκαν θερμώς, υιοθέτησαν την διδασκαλία του και τον τιμούσαν ακόμη και μετά τον θάνατο του.

Πάντα ομού, τρεις φορές στα σωζόμενα αποσπάσματα, είναι η φράση του Αναξαγόρα που αναφέρεται στην πρότερη αρχική κατάσταση, ότι αρχικά όλα τα πράγματα, όλο το προγίγνεσθαι ήταν μαζί, σε μια αρχέγονη κατάσταση σπερματικού ενωτικού μείγματος¹¹. Καταυτόν υπάρχει μια άπειρη πρωτογενής ποικιλία σπερμάτων και από αυτήν προκύπτουν οι υπόλοιπες άπειρες ποικιλίες μικρομειγμάτων ή μεγαμειγμάτων κοσμικής ζωής. Σε αυτό το αρχικό μείγμα ενυπάρχουν, εν σπέρματι, όλες οι πρωταρχικές ουσίες κατ' αναλογία. Υπάρχει δηλ. μια αρχέγονη μήτρα, απ' όπου προέρχονται όλα τα όντα, όλο το γίγνεσθαι¹². Σε οποιοδήποτε νεοδημιουργούμενο, ενυπάρχουν όλες οι ουσίες της αρχικής κατάστασης, τα οποία ονομάζει *σπέρματα*. Ο Κλαζομένιος στοχαστής πιστεύει στην ύπαρξη απειροελάχιστων πρώτων υλών και ποιοτήτων, τα *σπέρματα* ή *χρήματα*, τα οποία βρίσκονται σε μια αρχική κατάσταση μεμειγμένα και από αυτή την κατάσταση εξέρχονται με την κίνηση, την οποία προκαλεί ο *Νοῦς*. Παρατηρείται λοιπόν ότι μερικώς συμφωνεί με τον Εμπεδοκλή, ως την πρότερη αρχική κατάσταση των τεσσάρων *στοιχείων* – *ριζωμάτων* την κινητήρια δύναμη που ωθεί τα αρχικά στοιχεία στο κοσμικό γίγνεσθαι, δηλαδή των μυθικών πρώτων αρχών που προκαλούν την κίνηση του αρχικού μείγματος, δηλ. της *Φιλότητος* και του *Νείκου*,¹³

καταφρονείς τώνδε και οίει αυτούς απείρους γραμμάτων είναι ώστε οὐκ ειδέναι ότι τα Αναξαγόρου βιβλία του Κλαζομένιου γέμει τούτων των λόγων...», (Μα τον Δία, άνδρες δικαστές, για τον ήλιο λέει ότι είναι πέτρα και για την σελήνη ότι είναι γη. Τον Αναξαγόρα νομίζεις ότι κατηγορείς, φίλε Μέλητε, και τόσο μικρή ιδέα γι' αυτούς τους(οποίους μάλλον) θεωρείς αμόρφωτους, ώστε να μη γνωρίζουν ότι τα βιβλία του Αναξαγόρα του Κλαζομένιου είναι γεμάτα από αυτά».

¹¹ Πρόκλου, *Η Ιερατική Τέχνη – Οι Ύμνοι*, (2009).εισ. μτφ. Καλλιγιάς, Π. Αθήνα, εκδ. στιγμή, σ. 17: «...πάντα εν πάσι κατανοήσαντες την επιστήμην την ιερατικήν συνεστήσαντο, θαυμάσαντες τώ βλέπειν εν τε τοις πρώτοις τα έσχατα και εν τοις εσχάτοις τα πρώτιστα, εν ουρανώ μεν τα χθόνια κατ' αιτίαν και ουρανίως, εν τε γή τα ουράνια γηίνως» (...κατανοώντας έτσι ότι τα πάντα ενυπάρχουν στα πάντα, συνέστησαν την ιερατική επιστήμη, επειδή παρατήρησαν με θαυμασμό, ότι τα έσχατα ενυπάρχουν στα πρώτα και τα πρώτα στα έσχατα: ότι τα γήινα ενυπάρχουν κατά την αιτία τους στον ουρανό κατά τρόπο ουράνιο, αλλά και τα ουράνια στη γη κατά τρόπο γήινο).

¹² Ξανθόπουλος, Β. (1997) *Περί Αστέρων και Συμπάντων*, Ηράκλειο(6η), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 79-81: Αναφέρονται συνοπτικά οι λόγοι της μεγάλης έκρηξης(Big –Bang), συγκεκριμένα στη σ.79: «Φυσιολογικά λοιπόν οδηγούμαστε, από τη διαστολή του σύμπαντος και το νόμο του Hubble, στη θεωρία της μεγάλης έκρηξης (Big Bang), που δέχεται ότι το σύμπαν ξεκίνησε από μια υπέρπυκνη κατάσταση που εξερράγη, κάνοντας μεγάλο μπανγκ, που δημιούργησε το χώρο, τον χρόνο τα πάντα».

¹³ DK αποσπ. 38, Αριστοτέλης, *Φυσικά Θ* 1, 252a 7, *ό.π.*, σ.563:« εοικεν Εμπεδοκλής αν ειπείν ως το κρατείν και κινείν εν μέρει την Φιλίαν και το Νείκος υπάρχει τοις πράγμασιν εξ ανάγκης, ηρεμείν δε τον μεταξύ χρόνον»-(Φαίνεται να είπτε ο Εμπεδοκλής ότι το να επικρατεί και να κινεί τον κόσμο πότε η Φιλία πότε η Έχθρα, αυτό είναι μέσα στα πράγματα κατ' ανάγκην, και ότι κατά το ενδιάμεσο χρονικό διάστημα υπάρχει ηρεμία).

εισάγοντας, όπως προελέχθη ως αρχή της κοσμικής κίνησης τον *Νοῦν*¹⁴. Διαφωνεί όμως με τον Ακραγαντίνο ως προς την σύσταση των πρώτων στοιχείων, ήτοι: του ύδατος, του πυρός, του αέρος και της γης, υποστηρίζοντας ότι αυτά τα πρώτα στοιχεία είναι άπειρα¹⁵. Τα στοιχεία αυτά – τα *σπέρματα* ή *χρήματα* – είναι άφθαρτα και αγέννητα. Υποστηρίζει ότι είναι φαινόμενη κατάσταση η γέννηση και αλλοίωση, λόγω της συστολής και διαστολής τους, της πύκνωσης και της αραιώσης¹⁶. Για μια πληρέστερη αποτύπωση και κατανόηση της θεωρίας της κοσμογένεσης του αναξαγόρειου στοχασμού και της συνεχούς αναδημιουργίας, ο φιλόσοφος εισάγει την δυναμική σχέση των αντιθέτων. Αντίθετα που συγκροτούνται σε σχέση με την ποσότητα που γίνεται αντιληπτή από τις αισθήσεις. Τα αντίθετα που για τον στοχασμό της ιωνικής φιλοσοφίας συγκροτούν μια εκ των βασικών και θεμελιωδών αρχών της φιλοσοφίας τους, ορίζονται ως προτυπικές στοχαστικές συγκριτικές ενορμήσεις¹⁷. Βέβαια οι αισθήσεις ως αδύνατα εποπτικά όργανα είναι αδύνατον να δίνουν ακριβείς εντυπώσεις, διότι αντιλαμβάνονται μόνο το στοιχείο που επικρατεί και πλεονάζει σε σχέση με τα υπόλοιπα ενυπάρχοντα άπειρα στοιχεία, σύμφωνα με τον αναξαγόρειο στοχασμό.

Εκκινώντας από το *Πάντων Ομοῦ*¹⁸, ή *Ομοῦ Πάντα*, ορίζεται από τον Αναξαγόρα ότι ο χρυσός, ως στοιχείο, υπάρχει σε όλα τα όντα, σε άλλο περισσότερο και σε

¹⁴ DK 15b. Πλούταρχος, *Περικλής* 4, *ό.π.*, σ.26: «ο δε πλείστα Περικλεί συγγενόμενος και μάλιστα περιθείς όγκον αυτό και φρόνημα δημαγωγίας εμβριθέστερον όλως τε μετεωρίσας και συνεξάρας το αξίωμα του ήθους Αναξαγόρας ήν ο Κλαζομένιος, όν οι τότε άνθρωποι *Νοῦν* προσηγόρευον... ειθ' ότι τοις όλοις πρώτος ου τύχην ουδ' ανάγκην διακοσμήσεως αρχήν, αλλά νοῦν επέστησε καθαρόν και άκρατον εν μεμιγμένοις πάσι τοις άλλοις αποκρίνονται τας ομοιομερείας» (Εκείνος όμως που συναναστρέφονταν περισσότερο τον Περικλή και του μετέδωσε προπάντων την επιβλητικότητα και τη σύνεση σοβαρής καθοδήγησης του λαού και γενικά του έδωσε θεωρητική κατάρτιση και εξήρε συγχρόνως την αξία του ήθους ήταν ο Αναξαγόρας ο Κλαζομένιος, τον οποίο οι άνθρωποι της εποχής εκείνης τον αποκαλούσαν "ο Νοῦς"... , είτε γιατί πρώτος από όλους αναγνώρισε ως αρχή αρμονικής διάταξης του κόσμου όχι την τύχη, ούτε την ανάγκη, αλλά τον *Νοῦ*, ως κάτι καθαρό και άκρατο, ο οποίος μέσα στην σύγχυση όλων των άλλων ξεχώρισε την ουσία των ομοιογενών μερών».

¹⁵ Αριστοτέλους, *Μετά τα Φυσικά* Α 3,984a 11: «...απειρους είναι φησι τας αρχάς, σχεδόν γάρ άπαντα τα ομοιομερή (καθάπερ ύδωρ και πυρ) ούτω γίνεσθαι και απόλλυσθαι φέσι συγκρίσει και διακρίσει μόνον, άλλως δ' ούτε γίνεσθαι ούτε απόλλυσθαι, αλλά διαμένειν *αΐδια*».

¹⁶ DK 41. Σιμπλίκιος, *Εις τα Φυσικά*, 27,2, *ό.π.*,σ.39: «...εν παντί παντός μοίρα ένεστι, ταύτα ενδηλότατα έν έκαστον έστι και ήν...» (...μέσα σε κάθε σώμα υπάρχει ένα μερίδιο από όλα τα άλλα και από όποια στοιχεία ενυπάρχουν περισσότερα (μερίδια)αυτά συνιστούν και ήταν πάντοτε το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα για το καθένα χωριστά).

¹⁷ DK 42. Ιππόλυτος, *Κατά πασών αιρέσεων έλεγχο*ς Ι 8,1, *ό.π.*, σσ.41-42:«... όσα υπάρχουν στον ουρανό έχουν αποκτήσει κοσμική τάξη χάρη στην κυκλική κίνηση. Το πυκνό, το υγρό, το σκοτεινό, το ψυχρό και όλα όσα έχουν βάρος συγκεντρώνονται στο κέντρο... Τα αντίθετα τους δηλ. το φωτεινό, το ξηρό και το ελαφρό, απωθήθηκαν προς το ψηλότερο στρώμα του αιθέρα».

¹⁸ DK 42. Ιππόλυτος, *Κατά πασών αιρέσεων έλεγχο*ς Ι 8,1, *ό.π.*, σ. 40: «...ούτος έφη την του παντός αρχήν νοῦν και ύλην, τον μέν νοῦν ποιούντα, την δε ύλην γινομένην, όντων γάρ **πάντων ομοῦ**, νοῦς επελθών διεκόσμησεν, τας δε υλικάς αρχάς απείρους υπάρχουν και τας μικροτέρας αυτών άπειρα λέγει».

άλλο λιγότερο. Επικρατεί δε περισσότερο το στοιχείο του χρυσού γιαυτό και φαίνεται ο χρυσός, ως χρυσός. Με αυτόν τον τρόπο ο στοχαστής δικαιολογεί την ποσοστιαία απειρότητα των αρχικών δομικών στοιχείων. Υποστηρίζει, ότι υπάρχει μικρόκοσμος και μακρόκοσμος, μικρό – μεγάλο και σε αυτό το πλαίσιο τοποθετεί την απειρότητα των στοιχείων, διότι όπως ισχυρίζεται, δεν μπορεί κανένα στοιχείο της ύλης να τμηματοποιηθεί ως προς το ελάχιστο, πάντα θα υπάρχει επόμενο βήμα προς την τμηματοποίηση, προς το άπειρο.¹⁹ Το ίδιο υποστήριζε για το αντίθετο μέγιστο, ότι δεν υπάρχει όριο στο μέγεθος. Υπάρχει δηλ. στο σύμπαν μια άπειρη ενότητα, ως σύνολο, λέγοντας: *ομοῦ χρήματα ἀπειρα το πλήθος και την σμικρότητα*. Εδώ έρχεται σε αντίθεση με τον Παρμενίδη, ο οποίος υποστήριζε ότι το *Εἶναι* είναι ένα²⁰ μοναδικό και αδιαίρετο, αιώνιο και ομογενές²¹. Επίσης σε αντίθεση βέβαια με τους ατομικούς φιλοσόφους Λεύκιππο και Δημόκριτο, που υποστήριζαν ότι η ύλη τμηματοποιείται μέχρι το άτομο, οι οποίοι επιπροσθέτως υποστήριζαν ότι τα άτομα είναι άπειρα στον αριθμό, διαφέρουν στην μορφή και όχι στην ποιότητα λέγοντας ότι η ποιότητα είναι παράγωγο και ότι αυτή εκπορεύεται από τα άτομα²². Η ατέρμονη ετερότητα ως μικρότητα, κατά τον Αναξαγόρα, *το σμικρόν ἀπειρον ἐστίν*, αποδίδεται με την έννοια της απειρότητας του πλήθους. Άρα και ως προς τον μέγιστο αριθμό τα *χρήματα* είναι άπειρα, ταυτόχρονα και απείρως ελάχιστα στο μέγεθος, συνεπώς είναι από την θέση της ποσότητας άπειρα. Επίσης λόγω της απειρότητας τους τα *χρήματα* δεν μπορεί να είναι ορατά, διότι είναι παρά πολύ μικρά στο μέγεθος τους.

Ο Αναξαγόρας εκκινεί από δυο βασικές θέσεις(γέννεσις – φθορά) για να υποστηρίξει την θεωρία του. Οι ιδιότητες και οι ποιότητες των αρχικών στοιχείων είναι αναλλοίωτες και αγέννητες και ότι τίποτα δεν γεννάται και τίποτα δεν φθείρεται. Οι Έλληνες λέγει κακώς χρησιμοποιούν τα λήμματα γέννεσις και φθορά.

¹⁹ DK 41a. Σμπλίκιος, *Εις Φυσικήν* 166, 15, *ό.π.*, σ.39-40: «ειπόντος του Αναξαγόρου ότι *ούτε του σμικρού ἐστί τουλάχιστον ἀλλά ἔλασσον αἰεί* ούτε το μέγιστον (ως και αυτή η λέξις του Αναξαγόρου δηλοί, και μέντοι και Θεόφραστος εν *Περί Αναξαγόρου δευτέρω* τάδε γράφων ‘‘ ἐπειτα το διά τούτο λέγειν είναι πάντα εν παντί, διότι και εν μεγέθει και εν σμικρότητι ἀπειρα, και ούτε το ελάχιστον ούτε το μέγιστον ἐστί λαβεῖν... »).

²⁰ Παρμενίδης, ο Ελεάτης. *Περί Φύσιος*, (2003). (εισ. μτφ. σχολ. Καραγιάννης, Γ. εισ. Παπαδής, Δ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, σ.32: «Το εόν του Παρμενίδη είναι η νοητή εικόνα του κόσμου στην οποία μπορούμε να αναχθούμε, όπως κατόρθωσε ο Παρμενίδης, μέσα από την υπέρβαση της φαινομενικότητας και πολλότητας του κόσμου των φαινομένων της γένεσης και φθοράς, για να φτάσουμε έτσι στη νοητή σύλληψη του κόσμου ως πράγματος ενιαίου, αδιαίρετου, αγέννητου άφθαρτου και αμετάβλητου».

²¹ Brun, J.(1992). *ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ*, (μτφ. Τάκη, Ανδ.). Αθήνα, εκδ. Χατζηνικολή, σ. 82: «Η απόλυτη ακινησία του Εἶναι, που δίδασκαν οι Ελεάτες, του φαίνεται εξίσου αδιανόητη με το απόλυτο γίνεσθαι του Ηράκλειτου».

²² DK 57a Πλούταρχος, *Προς Κωλώτην* 8, 1110 F, *ό.π.*, σ.216: «Τι λέει λοιπόν ο Δημόκριτος ότι υπάρχουν σώματα άπειρα ως προς το πλήθος τους αδιαίρετα και χωρίς διαφορές και επιπλέον δεν έχουν ποιόν και είναι αμετάβλητα... όλα είναι αυτά που ο ίδιος ονομάζει “άτμητες μορφές” και τίποτα άλλο...».

Δεν υπάρχει γέννεσις και φθορά, καταυτόν, μόνο ανάμειξις και διάλυσις, συστολή και διαστολή, πύκνωσις και αραιώσις. *Εν παντί παντός μοίρα ἐστί*, στο κοσμικό γίνεσθαι όλα υπάρχουν σε όλα, υπάρχει ατέρμονη διαδικασία κοσμικής ζωής, η οποία λειτουργεί μεταπτωτικά από την μια κατάσταση στην άλλη. Ο Κλαζομένιος σοφός υιοθετεί ότι η ύλη είναι δυνατόν να τμηματοποιείται αδιάκοπα, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι η ύλη απολλύει μέρος από την συνοχή της, γιαντό το λόγο ισχυρίζεται ότι στο συμπαντικό γίνεσθαι δεν υπάρχει κενόν²³, σε αντίθεση με τους ατομικούς φιλοσόφους (Λεύκιππο – Δημόκριτο) που πίστευαν στην ύπαρξη του κενού στο σύμπαν²⁴. Άρα κατά τον Αναξαγόρα η ύλη υποδιαιρείται επ' άπειρον, διότι και το ελάχιστο σωματίδιο είναι μείγμα πολλών, είναι σύνθετον²⁵. Κατά ορισμένο τρόπο υποστήριζε αυτό που η σημερινή επιστήμη έχει αποδείξει με την ανακάλυψη των ηλεκτρονίων, πρωτονίων, νετρονίων. Επομένως το αδιαίρετο άτομο των ατομικών δεν είναι *άτμητον*, αλλά διαρκώς τμηματοποιείται σε μικρότερα μέρη, απείρως²⁶.

Μεταξύ άλλων στην έρευνα του Κλαζομένιου σοφού περιλαμβάνονται ουράνια σώματα, για την Σελήνη υποστήριζε πρώτος αυτός ότι αποτελείται από όρη, φαράγγια, πεδιάδες και ότι είναι ετερόφωτη²⁷, μελέτησε τις φάσεις και τις εκλείψεις της, είναι το πλησιέστερο ουράνιο σώμα με την Γη, επίσης υποστήριζε ότι κατοικείται. Έκανε και αυτός το λάθος όμως για την Γη, ότι είναι το κέντρο του ηλιακού συστήματος και το κέντρο του κόσμου, ήταν υποστηρικτής του γεωκεντρικού συστήματος, όπως άλλωστε και ο Αριστοτέλης, αργότερα. Σύμφωνα με τον Αναξαγόρα υπάρχουν περισσότερα ηλιακά συστήματα πέρα από το δικό μας και ότι η ακτινοβολία τους, μάλλον λόγω των συμπαντικών αποστάσεων δεν είναι

²³ DK 44. Λουκρήτιος. I 830 κ.έ.: *ό.π.*, σ.44: «...nec tanem esse ulla de parte in rebus inane – concedit neque corporibus finem esse secundis...», (...ότι κάπου μέσα στο πράγμα υπάρχει το κενό, αυτό δεν το δέχεται κι ούτε ότι υπάρχει τέλος στη διαίρεση των σωμάτων...).

²⁴ DK 37. Σμπλικίος, *Περί ουρανού*, 294,33, *ό.π.*, σ.σ.201-202: «... ‘Δημόκριτος ηγεΐται την των αΐδιων φύσιν είναι μικράς ουσίας πλήθος απείρους ταύταις δε τόπον άλλον υποτίθησιν άπειρον τω μεγέθει, προσαγορεύει τον μεν τόπον τοΐσδε τοις ονόμασι τω τε κενώ και τω ουδενί και τω απείρω,...» και DK 38. *Εις φυσικά* 28, 15 *ό.π.*, σ.203: «παραπλεύρως δε και εταιρος αυτού[ενν. Λεύκιππου] Δημόκριτος ο Αβδηρίτης αρχάς έθετο το πλήρες και το κενόν, ών το μεν όν το δε μη όν εκάλει...».

²⁵ DK 45. Αριστοτέλης, *Φυσικά Γ* 4, 203a 19, *ό.π.*, σ.45: «... καθάπερ Αναξαγόρας και Δημόκριτος, ο μεν εκ των ομοιομερών, ο δε εκ της πανσπερμίας των σχημάτων, τη αφή συνεχές το άπειρον είναι φασίν. και ο μεν οτιούν των μορίων είναι μείγμα ομοίως τω παντί διά το οράν οτιούν εξ οτουούν γιγνόμενον][... όπως ο Αναξαγόρας και ο Δημόκριτος, ό ένας από τα ομοιομερή και ο άλλος από την πανσπερμία των σχημάτων. Λένε ότι το άπειρον υπάρχει ως συνεχές μέσω της επαφής (των στοιχείων μεταξύ τους). Και ο Αναξαγόρας λέει ότι οποιοδήποτε πράγμα είναι μείγμα των μορίων, όπως είναι και το όλον, διότι βλέπουμε ότι το κάθε τι προέρχεται από κάτι άλλο].

²⁶ DK 42. Ιππόλυτος, *Κατά πασών αιρέσεων έλεγχος*, *ό.π.*, σ.σ.40-41: «... τας δε υλικάς αρχάς απείρους υπάρχουν και τας σμικροτέρας αυτών άπειρα λέγευ».

²⁷ *Ο.π.*, σ.42, DK 42 I8,1: «...Επίσης ειπε ότι η σελήνη είναι από χώμα και έχει στο έδαφος της πεδιάδες και φαράγγια...».

ορατή από τη Γη, οι τροπές που υφίστανται ο ήλιος και η σελήνη είναι συνέπεια της ώθησης από τον αιθέρα²⁸. Υποστήριζε ότι τα έμβια προήλθαν από το ύδωρ αρχικά και στην συνέχεια από τη μεταξύ τους ανάμειξη. Επίσης άφηνε να εννοηθεί ότι υπάρχουν και άλλοι πλανήτες που ενδεχομένως να φιλοξενούν ζωή, όπως αυτός της Γης, γιατί και δίδασκε ότι: *είναι πολύ πιθανό να έχει δημιουργηθεί ανθρώπινη ζωή, όπως αυτός της Γης*, παρόμοια θέση υποστήριζε και ο Αβδηρίτης Δημόκριτος, λέγοντας ότι οι κόσμοι είναι άπειροι, και διαφέρουν στο μέγεθος, υπάρχουν κόσμοι χωρίς ζώα ή φυτά ή ύδωρ, αστέρες μεγαλύτεροι ή μικρότεροι από τον δικό μας²⁹.

ΝΟΥΣ

Ο Νοῦς, στην φιλοσοφία του Αναξαγόρα εισάγεται ως το βασικό και θεμελιώδες δημιουργικό ον. Είναι άπειρος, αυτοκυβέρνητος, παντοδύναμος, παντογνώστης, δεν είναι μειγμένος σε τίποτα, διότι εάν περιείχε έστω και ένα μικρό μερίδιο πολλαπλότητας, θα εμπειείχε μερίδιο από όλη την κοσμική μεταβαλλόμενη δημιουργία³⁰, θα ήταν δηλαδή πεπερασμένος. Όλο το κοσμικό γίνεσθαι ελέγχεται από τον Νοῦ τα άψυχα και τα έμψυχα, τα μεγάλα και τα μικρά και είναι πρωταίτιος της περιστροφικής, δημιουργικής κίνησης και ώθησης. Αυτή η δημιουργική περιστροφή ξεκίνησε από κάποιο ελάχιστο σημείο και κατόπιν μεγιστοποιείται. Όσα υπήρξαν και όσα θα υπάρξουν στο μέλλον όλα τα γνωρίζει ο Νοῦς, διότι αυτός είναι που έχει τον πρώτο λόγο στην δημιουργία και διαμόρφωση των όντων. Η πρωτογενής περιστροφή(περιχώρησις) με εντολέα το Νοῦ εναρμονίζει την κίνηση των αστερων και των πλανητών, του Ήλιου, της Σελήνης, ακόμη και στον διαχωρισμό του αέρος και του αιθέρος. Ο Νοῦς παρουσιάζεται από τον Αναξαγόρα, ως μια ανώτατη, πρώτη και κορυφαία δημιουργική δύναμη, την οποία τοποθετεί υπεράνω των κοσμικών και φυσικών γενομένων, ασκώντας εξουσία σε όλα. Ο φιλόσοφος δημιουργικά προσπαθεί - κατά κάποιο τρόπο – και προσδίδει στον Νοῦ διαστάσεις έλλογου κοσμικοφυσικού νοήματος, ώστε να μπορούν να κατανοηθούν κάποιες ιδιότητες του από τον έλλογο μεν, αλλά πεπερασμένο άνθρωπο. Είναι αυτός(Νοῦς) που εκκινεί την δημιουργία του κοσμικού γίνεσθαι, με την περιχώρηση, η οποία με την ώθηση προκαλεί την δημιουργική δίνη, την κυκλική κίνηση που με την διάκριση και το διαχωρισμό, ξεκινάει η αρχή της λεγόμενης γέννησης των πάντων.

²⁸ Ο.π., σσ.41- 42, DK 42 I8,1: «...ο ήλιος όμως παθαίνει εκλείψεις, όταν κατά τις νομηνίες η σελήνη φράζει το φως του ήλιου. Τροπές έχουν και ο ήλιος και η σελήνη, όταν σπρώχνονται από τον αιθέρα».

²⁹ Ο.π., σ.205, DK 40 I 13: « ... απείρους δε είναι κόσμους και μεγέθει διαφέροντας[...] είναι δε ενίους κόσμους ερήμων ζώων και φυτών και παντός υγρού...».

³⁰ Brun, J. ό.π., σ. 83: «Έτσι λοιπόν ο Νοῦς είναι αυτός που διέπει την οργάνωση του παντός, είναι η οργανωτική αρχή συμμείξεων και αποχωρισμών».

Φαίνεται από τα ανωτέρω ο *Νοῦς* του Αναξαγόρα, παρόλο που είναι ο εκκινήτης των πάντων στο κοσμικό γίνεσθαι, ότι επιτελεί μια μηχανιστική λειτουργία, όπως η *Φιλότης* και το *Νείκος* του Εμπεδοκλή³¹, θέτοντας το αρχικό μείγμα σε κίνηση. Είναι όμως έτσι; Ο Ίων φιλόσοφος αποδίδει ιδιότητες στο *Νοῦν*, όπως *λεπτότητα* και *καθαρότητα*. Κατά την άποψη μου, θέλει να τονίσει την παντοδυναμία του δημιουργικού *Νοῦ*, από τον οποίο εξαρτώνται όλα. Η λεπτότητα και η καθαρότητα του αναξαγόρειου *Νοῦ* έπρεπε να τονιστεί από τον φιλόσοφο, για να γίνει περισσότερο κατανοητός από τον πεπερασμένο ανθρώπινο στοχασμό. Έπρεπε να προσδώσει στον *Νοῦ* κάποιες ιδιότητες, οι όποιες μπορούν ευκολότερα να υιοθετηθούν και να κατανοηθούν από τον άνθρωπο του 5ου π.Χ. αιώνα. Ο *Νοῦς*, παρουσιάζεται, στο απόσπασμα DK59, ως το *πιο καθαρό και πιο λεπτό από όλα τα πράγματα*, (*λεπτότατον – καθαρότατον*) δηλαδή τέλεια καθαρό και τέλεια λεπτό. Η καθαρότητα αναφέρεται, στο ότι δεν είναι μεμειγμένος ο *Νοῦς* σε τίποτα υλικό και η λεπτότητα του παρουσιάζεται, ως η ιδιότητα που κατανοεί ο άνθρωπος ως το πρώτο και αρχικά λεπτό αυτοδημιούργητο ον. Ο Σωκράτης στον *Φαίδρο*³² βέβαια υποστηρίζει, ότι ενώ τοποθετεί τον *Νοῦ*, ως αίτιο δημιουργίας των πάντων, η ποιητική ενέργεια του υποστηρίζεται με μηχανικές μεθόδους και υλικές, πεπερασμένες λειτουργίες. Και ο Αριστοτέλης αναφέρεται στον Αναξαγόρα στο *Μετά τα Φυσικά*³³ λέγοντας ότι χρησιμοποιεί τον *Νοῦν* για την δημιουργία του κόσμου, όπως χρησιμοποιείται από τους τραγικούς ποιητές ο από μηχανής θεός, δηλ. από μηχανική αναγκαιότητα τοποθετεί την δημιουργία των όντων, αλλά όμως ο

³¹ Κλήμης Αλεξανδρείας, *Στρωματείς*, V15[Π335,22 stahlin], DK *ό.π.*, σ.616: «Δίπλ' ἐρέω τοτέ μεν γάρ εν ηυξήθη μόνον είναι – εκ πλεόνων, τοτέ δ' αυ διέφυ πλέον εξ' ενός είναι.- Δοιή δε θνητών γένεσις, δοιή δ' απόλειψις.- Την μεν γαρ πάντων σύννοδος τίκτει τ' ολέκει τε, - η δε πάλιν διαφουμένων, θρεφθείσα διέπτη.- Και ταυτ' αλλάσσοντα διαμπερές ουδαμά λήγει, - άλλοτε μεν φιλότητι συνερχόμεν' εις εν άπαντα- άλλοτε δ' αύ διχ' έκαστα φορευύματα Νείκεος έχθει».(Διπλή κατάσταση σας καταθέτω. Άλλοτε μεν συνεστήθη από την αύξηση των πολλών ένα και μοναδικό, άλλοτε πάλι από την διάσπαση του ενός δημιουργούνται πλήθος θνητών όντων, διπλή είναι και εξαφάνιση... και αυτή η συνεχής αλλαγή ουδέποτε σταματά, γιατί άλλοτε τα στοιχεία ενώνονται σε μια ενότητα υπό την επίδραση της *Φιλότητος*, άλλοτε χωρίζονται από το μίσος το οποίο ανατροφοδοτεί το *Νείκος*»).

³² Πλάτωνος, *Φαίδων*, 97b 98c: «...ότι ο νους είναι αυτός που τακτοποιεί τα πάντα σε τάξη και είναι ο αίτιος τους, χάρηκα γί' αυτήν την αιτία και μου φάνηκε κατά κάποιον τρόπο σωστό... Την εξαιρετική ελπίδα αυτή την εγκατέλειψα γρήγορα, όταν εισχωρώντας περισσότερο στο κείμενο διέγνωσα ότι κάποιος (ο Αναξαγόρας) δεν χρησιμοποιεί τον νου, ούτε ανάγει σε αυτόν τις επιμέρους αιτίες της τακτοποίησης των πραγμάτων, αλλά αναφέρει ως αιτίες αέριδες, αιθέρες και άλλα παράξενα».

³³ Αριστοτέλους, *Μετά τα Φυσικά*, 985a 18,(2009). εισ. μτφ. σγλ., Κάλφας, Β. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σ.161: «Αναξαγόρας τε μηχανή χρήται τω νό προς κοσμοποιίαν, και όταν απορήση διά τινά αιτίαν εξ' ανάγκης εστί, τότε παρέλκει αυτόν, εν δε τοις άλλοις, πάντα μάλλον αιτιάται των γιγνομένων ή νοῦν», «Ο Αναξαγόρας χρησιμοποιεί τον νου στη δημιουργία του κόσμου, ως από μηχανής θεός, και όταν βρεθεί σε δυσκολία να εξηγήσει γιατί είναι αναγκαία η τάξη, τον φέρνει στο προσκήνιο στα άλλα όμως ζητήματα θεωρεί υπεύθυνο για όσα συμβαίνουν στιδήποτε άλλο εκτός από τον νου».

Σταγειρίτης, εκθειάζει ταυτόχρονα και με σαφήνεια ότι αξιοπρόσεκτο υπήρχε από τους προϋπάρχοντες φιλοσόφους, είναι μεταξύ αυτών και ο Κλαζομένιος σοφός³⁴.

Βεβαίως η αποσπασματική και όχι στο σύνολο του έργο του Αναξαγόρα εμποδίζει, κατά κάποιον τρόπο, στην συμφωνία η μη των μεγίστων (Πλάτωνος και Αριστοτέλους) επικριτών του για το θέμα του *Νοῦ*. Φαίνεται λοιπόν ο πλατωνικός Σωκράτης, έχει αυτή την άποψη, διότι ο *Νοῦς* δεν ανταποκρίνεται ως το τέλειο Αγαθόν. Να σημειωθεί όμως ότι στον *Κρατύλο* ο Πλάτων περιγράφει τον *Νοῦν* του Αναξαγόρα ως *αυτοκράτορα... ουθενί μμειγμένον, ... κοσμείν τα πράγματα δια πάντων ἰόντα*. Ενώ κατά τον Αριστοτέλη, ο *Νοῦς* του Κλαζομένιου σοφού δεν ανταποκρίνεται ως ποιητικό αίτιο των πάντων, αλλά ως μια μηχανιστική, αρχική, εκκινητική λειτουργία, μια υλική αρχή που έχει δημιουργήσει τα πάντα. Αλλά στο έργο του Αριστοτέλους *Φυσική Ακρόασις* υποστηρίζεται από τον Σταγειρίτη ότι, ο *Νοῦς* του Αναξαγόρα μεταξύ άλλων παραμένοντας ο ίδιος ακίνητος, είναι αμιγής και απαθής³⁵, επίσης στο *Μετά Φυσικά*, θα χαρακτηρίσει τον Αναξαγόρα ως ο *καινοπρεπέστερος λέγων*. Αναμφίβολα εισάγεται από τον Αναξαγόρα ο *Νοῦς*, ως μια αρχή που διέπει τα πάντα και γι' αυτούς τους λόγους δεν έπρεπε να επιδέχεται πεπερασμένες – μηχανιστικές ιδιότητες. Όμως αν ιδωθεί υπό το πρίσμα των φιλοσοφικών ενατενίσεων του σοφού και υπό την χρονικότητα της εποχής του πέμπτου(5ου) π.Χ. αιώνας, εμφανίζεται ότι περισσότερο δια φωτίζει και επεξηγεί, παρά συσκοτίζει, ως προς τις ιδιότητες που προσδίδει στον *Νοῦν*. Ο εκκινητής - δημιουργός των πάντων *Νοῦς*, εμπεριέχει όλες τις ιδιότητες και αφού περιέχει όλες τις ιδιότητες, συμπεριλαμβανομένων αυτών που δύναται να εννοήσει ο άνθρωπος είναι κατανοητό, ότι θα είναι μεταξύ αυτών *ΚΑΙ λεπτότερος ΚΑΙ καθαρότερος*³⁶ από όλες τις οντικές υποστάσεις. Δεν είναι δυνατόν ένα ον, ο *Νοῦς*, να είναι παντοδύναμος και να μην έχει την τέλεια λεπτότητα και την τέλεια καθαρότητα, τουλάχιστον όπως αυτή είναι αντιληπτή από τους ανθρώπους. Δεν είναι δυνατόν ο παντογνώστης *Νοῦς*, αφού η ύπαρξη του οφείλεται σε αυτόν και μόνο σε αυτόν, να συσχετίζεται με άλλα όντα, τουλάχιστον στην ποσόστωση των ιδιοτήτων, αφού αυτός δεν υφίσταται καμία υλική μίξη και καμία μεταβολή: *αλλά μόνος εφ' εαυτού*

³⁴ Μάνου, Α.(2000) *Φιλοσοφία των Αξιών Πλατωνική και Μεταπλατωνική Διανόηση*, Αθήναι, Β' εκδ., εκδ. Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, σσ.85 - 86, «Ο Αριστοτέλης – και τούτο φαίνεται από τις συχνές αναφορές του- έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση στον Αναξαγόρα, τον Εμπεδοκλήα και τον Δημόκριτο παρά το γεγονός ότι άσκησε κριτική επί της φιλοσοφίας των προσωκρατικών στο βιβλίο Α' των *Μετά τα Φυσικά*[...]Ο Αριστοτέλης είχε ως παρακαταθήκη τη μακρά λογοτεχνική παράδοση και φιλοσοφική παράδοση... αλλά γνώριζε επίσης και να διδάσκεται από ότι αξιόλογο διεδύπωναν οι πριν από αυτόν και οι σύγχρονοί του φιλοσοφήσαντες».

³⁵ Αριστοτέλους, *Φυσική Ακρόασις*, Θ 5 256 b 24: «διό και Αναξαγόρας ορθώς λέγει τον νοῦν απαθή φάσκων και αμιγής είναι, επειδήπερ κινήσεως αρχήν αυτόν ποιεί είναι, ούτω γάρ αν μόνως κινούη ακίνητος ὢν και κρατοίη αμιγής ὢν».

³⁶ Δημητρακάκου, Δ.(1964) *Μέγα Λεξικόν Όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, τ..Ζ', Λήμμα *Καθαρός*, εκδ. Τεγόπουλος, Χ. – Ασημακόπουλος, Β. σ. 3505.

εστίν. Άρα, δεν υφίσταται ουδεμία αλλοίωση και κάθε σημείο του είναι ομοιογενές, δεν έχει διαφορές είναι ίδιος και ομοούσιος σε κάθε πτυχή της υπόστασης του³⁷. Έχει εξουσιαστική κυριαρχία σε όλες τις ψυχές και σε κάθε είδους κίνηση και ώθηση, γιαντό ενυπάρχει η αρχική δόνηση του Νοῦ σε όλα τα νεοδημιουργούμενα όντα, σε όσα δηλ. εξέρχονται από την κατάσταση του αρχικού ελαχίστου μείγματος.

Συνεπώς, δεν είναι δυνατόν να γίνει περισσότερο λεπτότερος και καθαρότερος ο Νοῦς του Αναξαγόρα, διότι θα υπήρχε αντιφατική προσέγγιση αφενός, δημιουργός των πάντων, αφετέρου ενθηκεύοντας υλικές διαστάσεις. Τίθενται όμως κάποια ερωτήματα, σύμφωνα με τα διασωθέντα αποσπάσματα. Ο Νοῦς του Αναξαγόρα είχε θεϊκές διαστάσεις; Μπορούσε εύκολα ο φιλόσοφος εκείνη την εποχή τον 5ο αιώνα π.Χ., να βγει ευθαρσώς και να υποστηρίξει την θειότητα του Νοῦ; Ήταν δόκιμο να δημιουργήσει ενδεχόμενες έριδες θρησκευτικών διαστάσεων και να συγκρουστεί με το παντοδύναμο ιερατείο την στιγμή μάλιστα που κατηγορήθηκε προηγουμένως για ασέβεια στην Αθήνα του Περικλή για τους λόγους που προαναφέρθηκαν;³⁸ Η θέση μου γι' αυτό το θέμα είναι θετική, είχε θεϊκές διαστάσεις ο Νοῦς του Αναξαγόρα³⁹. Διότι μόνο ένα όν με τις ιδιότητες που προσδίδει αναλυτικά ο Κλαζομένιος σοφός μπορεί να επιτελέσει λειτουργίες: είναι αυθύπαρκτος, είναι αυτός που δεν υφίσταται καμία μεταβολή και αλλοίωση, ενυπάρχει δυνάμει σε όλα τα δημιουργούμενα όντα, χωρίς να αλλοιώνεται και να απομειώνεται από το δημιουργικό πλέγμα, της πολλαπλότητας. Θα ήταν αδόκιμο γι' αυτόν να υποστηρίξει άμεσα και να προσδώσει θεϊκές προεκτάσεις στον Νοῦ, διότι η θεσμική λειτουργία του θρησκευτικού συστήματος και η καιρικότητα δεν το επέτρεπαν, δίδασκε όμως ότι ασχολείται με την ουράνια πατρική προέλευση του. Η επιστημονική του κατάρτιση εμπειρείχε θεϊκές προεκτάσεις, διότι αναφέρεται στον Νοῦν, ως ένα όν, ως μια υπόσταση, η οποία δεν υποπίπτει σε ουδένα αναγκαϊκό πλαίσιο, διότι είναι αυθύπαρκτη και δεν επιδέχεται περαιτέρω τελείωση. Είναι μια ολοκληρωμένη,

³⁷ Αριστοτέλους, *Περί Ψυχής* Α 2, 405a 13: «Αναξαγόρας δ' έοικε μεν ... χρήται δ' αμφείν ως μία φύσει, πλήν αρχήν γε τον νοῦν τίθεται μάλιστα πάντων· μόνον γοῦν φησίεν αυτών των όντων απλοῦν είναι και αμιγῆ τε και καθαρόν. Αποδίδωσι δ' ἄμφω τῆ αυτῆ το τε γινώσκειν και το κινείν, λέγων νοῦν κινῆσαι τό πάν» και 405b 19: «Αναξαγόρας δε μόνος απαθῆ φησίεν είναι τον νοῦν και κοινόν ουθενί των άλλων έχειν», ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Μετά τα Φυσικά*, 989b10-15: «...τοῦτο δε αδύνατον μεμιγμέρων γε πάντων· ήδη γάρ αν απεκέκριτο, φησί δ' είναι μεμιγμένα πάντα πλήν του νοῦ, τοῦτον δε αμιγῆ μόνον και καθαρόν...».

³⁸ Lesky, Α. *ό.π.*, σ.472: «Οι Αθηναίοι απάντησαν στην απειλή εναντίον της παράδοσης με την κατηγορία, από την οποία ο Περικλής γλύτωσε τον φίλο του».

³⁹ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, σσ.470 - 471: «Η διαμορφωτική δραστηριότητα του Νοῦ φτάνει ως την κρατική κοινότητα και την οικοδόμηση του πολιτισμού, και η αναφορά σ' αυτόν δημιουργεί ένα καινούργιο διανοητικό θέμα, που έχει μεγάλη σημασία. Σε κανένα από τα αποσπάσματα που σώζονται ο Νοῦς δεν ονομάζεται θεϊκό ή θεός. Όμως τα επίθετα με τα οποία συνοδεύει ο Αναξαγόρας και η υμνική μορφή με την οποία μιλά γι' αυτόν, δεν αφήνουν καμιάν αμφιβολία ότι τον ένιωθε σαν τη θεϊκή δύναμη μέσα στον κόσμο.

τέλεια και αυθύπαρκτη οντότητα. Βέβαια δεν αναφέρεται συγκεκριμένα όπως στο *ΑΓΑΘΟΝ* του Πλάτωνος⁴⁰ και στην *ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑΝ*⁴¹ του Αριστοτέλους, αλλά προσδίδοντας ιδιότητες που δεν επιδέχονται περαιτέρω τελείωση, είναι φυσικό να προσδίδει έμμεσα, αλλά με επιστημονική - φιλοσοφική σαφήνεια, μοναδικές θεϊκές διαστάσεις στον *Νοῦν*.

Αναμφίβολα στον στοχασμό του Αναξαγόρα ενυπάρχει έμμεσα ο *Νοῦς* με θείες προεκτάσεις. Η θειότητα του *Νοῦ* υποστηρίχθηκε μεταγενέστερα έμμεσα και από άλλους, ο Ευριπίδης⁴² υποστηρίζει ότι: *ο νοῦς γὰρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ θεός* και ο Κικέρων λέγει ότι ο Αναξαγόρας δέχεται ότι η ύλη είναι άπειρη και ότι αρχικά ήταν σε αταξία και ότι ο θεϊκός νους τα βάζει σε τάξη⁴³. Ο Φιλόδημος για την θειότητα του αναξαγόρειου νου λέγει: θεός ήταν και είναι και θα είναι και τα πάντα κυβερνά και εξουσιάζει. Και ο νους έβαλε σε τάξη όλα τα άπειρα όντα, που ήταν μεμειγμένα.⁴⁴ Για το ίδιο θέμα ο Αέτιος υποστηρίζει για τον Αναξαγόρα ότι αρχικά τα σώματα ήταν σε ακινησία και ότι θεϊκός νους τα έβαλε σε τάξη⁴⁵. Αν σε όλα αυτά συμπεριληφθεί η άποψη που είχε ήδη επικρατήσει από την αρχαϊκή εποχή ότι η έννοια του θεϊκού όντος ταυτίζεται με την πρώτη αρχή των όντων, αναμφίβολα τότε είναι περισσότερο τεκμηριωμένη η άποψη την οποία εισάγει έμμεσα ο Αναξαγόρας για την θειότητα του *Νοῦ*.

⁴⁰ Πλάτων, *Κρατύλος*, 417 b7 – c6, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ζ'», *Από την επιστολική αυτοβιογραφία στον φιλοσοφικό αναστοχασμό*, (2015). (εισ. ερμ. αναλ.) Καπρούλιας, Α. (επίμ. Τερεζής, Χ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, σ.90: «Σημειωτέον ότι το Αγαθό συνιστά τον ανώτατο βαθμό ύπαρξης και γνώσης, ο οποίος, πέραν του υπερβατικού χαρακτήρα του ενεργοποιεί τις έλλογες ατομικότητες, με σκοπό την οικειοποίηση – γνωστική και ηθική ή συλλήβδην υπαρξιακή – των *Ιδεών* εκ μέρους τους».

⁴¹ Αριστοτέλους: *ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ*, με το όρο Εντελέχεια που σημαίνει πλήρωση – τελειοποίηση θέλει ο Αριστοτέλης να δείξει ότι μόνο μέσω της ενώσεως της ουσίας με το είδος είναι δυνατή η συναποτέλεση αυθύπαρκτης υπάρξεως. Ο Σταγειρίτης υποστηρίζει(B,412a) ότι υπάρχουν δύο διαβαθμίσεις της εντελέχειας: Η απόκτηση της γνώσεως μέσω του νου και η άσκηση της γνώσεως, η ψυχή είναι εντελέχεια με τη πρώτη σημασία.

⁴² Ευριπίδης, απόσπ. 1018 και *Τρωάδες* 884, DK 48b, *ό.π.*, σ. 50: «μέσα στον καθένα μας ο νους μας είναι ο θεός».

⁴³ Κικέρων, *Academica priora* II 37, 118 (Dox. Gr.119), DK 49, *ό.π.*, σ.51: «Anaxagoras materiam infinitam, sed ex ea particulas similes inter se minutas; eas primum confuses postea in ordinem adductas mente divina» - (Ο Αναξαγόρας δέχεται ότι η ύλη είναι άπειρη, αλλά και ότι από αυτήν βγαίνουν όμοια μεταξύ τους και μικρότατα αυτά αρχικά είναι σε κατάσταση σύγχυσης, στη συνέχεια όμως ο θεϊκός νους τα βάζει σε τάξη).

⁴⁴ Φιλόδημος, *Περί ευσεβ.* Κεφ. 4a, σ. 66G(Dox. Gr. 532), DK 48c, *ό.π.*, σ. 50: «[θε]όν γεγονέναι τε και είναι και έσεσθαι και πάντων άρχειν και κρατείν και νούν άπειρα όντα [με]μειγμένα τα σύμπαντα διακοσμήσαι».

⁴⁵ Αέτιος I 7, 5(Dox. Gr. 299), DK 48, *ό.π.*, σσ.49 - 50: «ο δε Αναξαγόρας φησίν, ως ειστήκει κατ'αρχάς τα σώματα, νοῦς δε αυτά διεκόσμησε θεοῦ και τας γενέσεις των όλων εποίησεν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, Β Α', (εισ. μτφ. σχλ., Κάλφας, Β.). (2009). Αθήνα, εκδ. Πόλις.
- Βλαστός, Γ. *Η φυσική του Αναξαγόρα*, (1993). *Οι Προσωκρατικοί, Συλλογή κριτικών δοκιμίων*, (μτφ. Τσιγκάνου, Γ. Γιανναδάκης Ν. Μοσχονάς, Σ. Τζαβάρας, Γ. επιμ. Μουρελάτος, Α. – Φ.). Αθήνα, εκδ. εκπ. "Κωστέα, – Γείτονα," σσ. 607- 644.
- Brun, J.(1992). *ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ*, (μτφ. Τάκη, Ανδ.). Αθήνα, εκδ. Χατζηνικολή.
- Diels, H. - Kranz, W.(2007). *ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ, Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τ.Β', (μτφ. Κύρκος, Β. φιολ. εποπ. Χριστοδούλου, Γ.) Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, Δημ.
- Lesky, A. (5η, 2001). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Α/φων Κυριακίδη.
- Liddell, H.-Scott. R.(χχ) *Μέγα Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, (μτφ. Μόσχου, Ξ.) τ. Β'. Αθήνα, εκδ. Σιδέρης, Ι.
- Μάνου, Α.(2000). *Φιλοσοφία των Αξιών, Πλατωνική και Μεταπλατωνική Διανόηση*, Β' εκδ., Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων,
- Ξανθόπουλος, Β. *Περί Αστέρων και Συμπάντων*, (1997,6η). Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Πλάτων, *Κρατύλος* 413 c 5, (εισ. μτφ., σχλ.) Κεντρωτής, Γ. (2003). Αθήνα, εκδ. Gutenberg.
- Πλάτων, «ΕΠΙΣΤΟΛΗ Ζ'», *Από την επιστολική αυτοβιογραφία στον φιλοσοφικό αναστοχασμό*, (2015). (εισ. ερμ. αναλ.) Καπρούλιας, Α. (επίμ. Τερεζής, Χ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος.
- Πρόκλου, *Η Ιερατική Τέχνη – Οι Ύμνοι*, (εισ. μτφ. Καλλιγιάς, Π.). (2009). Αθήνα, εκδ. στιγμή.
- Παρμενίδης, ο Ελεάτης, *Περί Φύσιος*, (2003). (εισ. μτφ. σχολ. Καραγιάννης. Γ. εισ. Παπαδής, Δ.), Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος.
- Σταματάκου, Ι.(1994). *Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική.